

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده فرش

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

پژوهش هنر

عنوان:

جایگاه رمز، نماد، تمثیل و نشانه در هنر کتاب آرایه شاهنامه‌ی

شاه طهماسب

پژوهشگر:

یونس نجفی اشرف آبادی

استاد راهنما:

خانم دکتر فاطمه اکبری

استاد مشاور:

آقای بابک امرایی

تابستان ۱۳۹۳

تعهد اصالت و رعایت حقوق دانشگاه

اینجانب یونس نجفی اشرف آبادی دانشجوی رشته‌ی پژوهش هنر دانشکده فرش با شماره‌ی دانشجویی ۹۰۱۳۱۸۱۵ و نویسنده‌ی پایان‌نامه‌ی "جایگاه رمز، نماد، تمثیل و نشانه در هنر کتاب آرایبی شاهنامه‌ی شاه طهماسب" مسئولیت صحت و اصالت تمام مندرجات پایان‌نامه‌ی تحصیلی خود را برعهده می‌گیرم و اقرار می‌نمایم تمامی مراحل تهیه‌ی آن با احترام به اصل امانت می‌باشد و چنانچه در هر مرحله‌ی خلاف آن ثابت گردد، کلیه‌ی عواقب ناشی از محرومیت‌ها و سلب امتیازات کسب شده به جهت ارایه‌ی پایان‌نامه‌ی مخدوش، برعهده‌ی اینجانب خواهد بود.

نام و نام خانوادگی: یونس نجفی اشرف آبادی

امضا

تاریخ:

مالکیت نتایج و حق نشر

تمامی حقوق مادی و معنوی این پایان نامه تحصیلی متعلق به دانشگاه هنر اسلامی تبریز است و هر گونه نقل مطالب با ذکر نام دانشگاه هنر اسلامی تبریز، نام استاد راهنما و دانشجو بلامانع است.

تمامی حقوق مادی و معنوی این پایان نامه تحصیلی و محصولات آن (کتاب، برنامه های رایانه ای و تجهیزات ساخته شده) متعلق به دانشگاه هنر اسلامی تبریز می باشد. این مطلب باید به نحو مقتضی در تمامی تولیدات اشاره شده ذکر شود.

دانشجویان در صورتی می توانند نسبت به چاپ مقاله ی مستخرج از پایان نامه ی خود اقدام کنند که مقاله به تأیید استاد راهنما رسیده باشد. همچنین به هنگام چاپ مقاله ذکر نام استاد راهنما و مشاور ضروری است. عدم رعایت هریک از موارد فوق موجب پیگرد قانونی است.

اظهارنامه‌ی دانشجو

اینجانب یونس نجفی اشرف آبادی دانشجوی دوره کارشناسی ارشد رشته پژوهش هنر گروه پژوهش هنر دانشکده فرش دانشگاه هنر اسلامی تبریز به شماره‌ی دانشجویی ۹۰۱۳۱۸۱۵ تعهد می‌نمایم که تحقیقات ارائه شده در این پایان‌نامه با عنوان "جایگاه رمز، نماد، تمثیل و نشانه در هنر کتاب آرایبی شاهنامه‌ی شاه طهماسب" توسط شخص اینجانب انجام شده و صحت و اصالت مطالب نگارش شده مورد تأیید می‌باشد و در موارد استفاده از کار دیگر محققان به مرجع مورد استفاده اشاره شده است. همچنین تعهد می‌نمایم که مطالب مندرج در پایان‌نامه تاکنون برای دریافت هیچ نوع مدرک یا امتیازی توسط اینجانب یا فرد دیگری ارائه نشده است و در تدوین متن پایانی نام چارچوب مصوب دانشگاه را به طور کامل رعایت کرده‌ام و هرگونه مقاله مستخرج از دستاوردهای این پایان‌نامه را با ذکر نام استاد راهنما، استاد مشاور و دانشجو منتشر نخواهم کرد. همچنین کلیه حقوق مادی و معنوی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و نوآوری‌های ناشی از تحقیق، همچنین چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه و اقتباس از این پایان‌نامه کارشناسی ارشد، برای دانشگاه هنر اسلامی تبریز محفوظ است.

امضاء دانشجو:

تاریخ:

چکیده پایان نامه

این چکیده به منظور چاپ در نشریات دانشگاه تهیه شده است.

دانشکده فرش رشته ی پژوهش هنر

عنوان پایان نامه: جایگاه رمز، نماد، تمثیل و نشانه در هنر کتاب آرای شاهنامه‌ی شاه طهماسب

استاد راهنما: خانم دکتر فاطمه اکبری

استاد مشاور: آقای بابک امرایی

نام دانشجو: یونس نجفی اشرف آبادی

شماره دانشجویی: ۹۰۱۳۱۸۱۵، رشته: پژوهش هنر

نگارگری ایرانی در دامان هنر کتاب آرای پا گرفت و مبادی آن نیز به ایران پیش از اسلام باز می گردد. این هنر عرصه‌ی ظهور تعالیم اسلامی و متعاقب آن باورهای عارفانه و صوفی گرانه بوده است و منابع الهام آن ادبیات فارسی، به ویژه‌ی بخش اساطیری شاهنامه ی فردوسی است؛ به عبارتی دیگر نگارگری ایرانی بیان تصویری ادبیات فارسی است . برای هر پژوهش گر و بیننده‌ای که در رویارویی با دنیای نگاره های ایرانی قرار می گیرد، به ویژه در نگاره های شاهنامه‌ی شاه طهماسب که یکی از شاهکارهای بدون چون چرای تاریخ نگارگری ایرانی است، همواره این پرسش مطرح بوده که عالم ترسیم شده در نگاره های ایرانی با کدام دید و زبان قابل تجزیه و تحلیل و تفسیر است و چه روش نقد و خوانشی مناسب حال این فضا خواهد بود . در این میان و با توجه به پژوهش های صورت گرفته، دو رویکرد کلی مطرح بوده است: رویکرد سنتی که در آن با به کارگیری خوانش های رمزگرایانه، نمادین و تمثیلی به تجزیه و تحلیل تصویری نگاره ها پرداخته شده است و رویکرد مدرن که در این شیوه با روش هایی مانند نشانه شناسی به نگاره ها نگرسته شده است . در این پایان نامه پنج نگاره از شاهنامه ی شاه طهماسب با استفاده از چهار شیوه ی خوانش رمزگرایانه، نمادین، تمثیلی و نشانه شناسانه مورد بررسی قرار گرفته است که در نهایت با توجه به مبدأ و مقصد فضا در نگارگری ایرانی که الهام گرفته و بازتاب روح تعالیم اسلامی است و بر پایه ی روایت های اساطیری ایران شکل گرفته است، روشن گردید که غایت این فضا بر اسرار و رموز مذهبی و اسطوره ای دلالت دارد و تجزیه و تحلیل نگاره ها با استفاده از خوانش رمزگرایانه بهترین و نزدیک ترین شیوه ی دستیابی به درون مایه و روح جاری در نگاره ها است. روش گردآوری اطلاعات در این تحقیق به صورت توصیفی تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه ای صورت گرفته است و شیوه ی کار به صورت مقایسه‌ی تطبیقی شیوه های چهارگانه ی خوانش در فضای نگاره ها انجام گرفته است . **کلید واژه ها: هنر اسلامی، نگارگری ایرانی، شاهنامه‌ی شاه طهماسب، خوانش، رمز.**

اسلحه راهنما: خانم دکتر فاطمه اکبری

اسلحه مشاور: آقای بابک امرایی

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: مقدمه و کلیات تحقیق

۱-۱- مقدمه.....	۳
۱-۲- کلیات تحقیق.....	۵
۱-۲-۱- بیان مسئله.....	۵
۱-۲-۲-۱- سوال‌های تحقیق.....	۶
۱-۲-۲-۴- اهمیت و ضرورت موضوع.....	۶
۱-۲-۵- پیشینه‌ی تحقیق.....	۷
۱-۲-۶- روش تحقیق.....	۹
۱-۲-۷- اهداف تحقیق.....	۹

فصل دوم: بسترها و عوامل تأثیرگذار در شکل‌گیری شاهنامه‌ی شاه طهماسب

۱-۲- مقدمه.....	۱۱
۲-۲- هنر اسلامی.....	۱۱

- ۳-۲- مقدمه‌ای بر هنر نگارگری ایرانی..... ۱۷
- ۴-۲- مکتب نگارگری دوره‌ی صفوی ۲۲
- ۵-۲- شاهنامه‌ی فردوسی..... ۲۵
- ۶-۲- شاهنامه‌ی شاه طهماسب..... ۲۹
- ۷-۲- نتیجه‌گیری..... ۳۴

فصل سوم: رمز، نماد، تمثیل و نشانه

- ۳-۱- مقدمه..... ۳۷
- ۳-۲- رمز..... ۳۷
- ۳-۳- نماد..... ۴۲
- ۳-۴- تمثیل..... ۴۶
- ۳-۵- نشانه..... ۵۰
- ۳-۶- نتیجه‌گیری..... ۵۳

فصل چهارم: خوانش پنج نگاره از شاهنامه‌ی شاه طهماسب با چهار شیوه‌ی خوانش:

رمزگرایانه، نمادین، تمثیلی و نشانه شناسانه

- ۴-۱- مقدمه..... ۵۵
- ۴-۲- نگاره‌ی تمثیل فردوسی از کشتی شیعه..... ۵۶
- ۴-۲-۱- خوانش رمزگرایانه‌ی نگاره..... ۵۹
- ۴-۲-۲- خوانش نمادین نگاره..... ۶۰

- ۶۲ ۳-۲-۴- خوانش تمثیلی نگاره.
- ۶۲ ۴-۲-۴- خوانش نشانه شناسانه‌ی نگاره.
- ۶۳ ۳-۴- نگاره‌ی بارگاه کیومرث.
- ۶۶ ۱-۳-۴- خوانش رمزگرایانه‌ی نگاره.
- ۶۶ ۲-۳-۴- خوانش نمادین نگاره.
- ۶۷ ۲-۳-۴- خوانش تمثیلی نگاره.
- ۶۷ ۴-۳-۴- خوانش نشانه شناسانه‌ی نگاره.
- ۶۸ ۴-۴- نگاره‌ی جشن سده.
- ۷۱ ۱-۴-۴- خوانش رمزگرایانه‌ی نگاره.
- ۷۲ ۲-۴-۴- خوانش نمادین نگاره.
- ۷۲ ۳-۴-۴- خوانش نقیصی نگاره.
- ۷۳ ۴-۴-۴- خوانش نشانه شناسانه‌ی نگاره.
- ۷۴ ۵-۴- نگاره‌ی کابوس ضحاک.
- ۷۶ ۱-۵-۴- خوانش رمزگرایانه‌ی نگاره.
- ۷۶ ۲-۵-۴- خوانش نمادین نگاره.
- ۷۷ ۳-۵-۴- خوانش تمثیلی نگاره.
- ۷۷ ۴-۵-۴- خوانش نشانه شناسانه‌ی نگاره.
- ۷۸ ۶-۴- نگاره‌ی مرگ ضحاک.
- ۸۱ ۱-۶-۴- خوانش رمزگرایانه‌ی نگاره.
- ۸۱ ۲-۶-۴- خوانش نمادین نگاره.
- ۸۲ ۲-۶-۴- خوانش تمثیلی نگاره.

۴-۶-۴- خوانش نشانه شناسانه‌ی نگاره..... ۸۲

۴-۷- نتیجه گیری..... ۸۳

فصل پنجم: تجزیه و تحلیل مطالب و ارائه‌ی یافته‌ها

۵-۱- مقدمه..... ۸۶

۵-۲- بسترها و دورنمای فضا در نگارگری ایرانی و نگاره‌های شاهنامه‌ی شاه طهماسب..... ۸۶

۵-۳- رمز، نماد، تمثیل و نشانه..... ۸۸

۵-۴- وجوه اشتراک موجود در چهار روشِ خوانش نگاره‌ها..... ۸۸

۵-۴-۱- خوانش رمزگرایانه..... ۸۸

۵-۴-۲- خوانش نمادین..... ۸۹

۵-۴-۳- خوانش تمثیلی..... ۹۰

۵-۴-۴- خوانش نشانه شناسانه..... ۹۰

۵-۴-۵- جمع بندی وجوه اشتراک خوانش‌ها..... ۹۰

۵-۵- وجوه افتراق خوانش‌ها..... ۹۳

۵-۵-۱- خوانش رمزگرایانه..... ۹۳

۵-۵-۲- خوانش نمادین..... ۹۳

۵-۵-۳- خوانش تمثیلی..... ۹۳

۵-۵-۴- خوانش نشانه شناسانه..... ۹۴

۵-۵-۵- جمع بندی وجوه افتراق خوانش‌ها..... ۹۴

۵-۶- نتیجه گیری..... ۹۵

فصل ششم: نتیجه گیری

نتیجه گیری..... ۹۸

فهرست منابع و مأخذ..... ۱۰۱

فهرست تصاویر

عنوان

صفحه

تصویر شماره ی (۴-۱) تمثیل فردوسی از کشتی شیعه (کری ولش، ۱۳۵۴: ۸۴).....	۵۷
تصویر شماره ی (۴-۲) بارگاه کیومرث (کری ولش، ۱۳۵۴: ۸۹).....	۶۴
تصویر شماره ی (۴-۳) جشن سده (کری ولش، ۱۳۵۴: ۹۳).....	۶۹
تصویر شماره ی (۴-۴) کابوس ضحاک (کری ولش، ۱۳۵۴: ۱۰۱).....	۷۴
تصویر شماره ی (۴-۵) مرگ ضحاک (کری ولش، ۱۳۵۴: ۱۱۷).....	۷۹
تصویر شماره (۵-۱) تمثیل فردوسی از کشتی شیعه (کری ولش، ۱۳۵۴: ۸۴).....	۹۱

فهرست جدول ها

عنوان

صفحه

جدول (۵-۱) ترتیب اولویت خوانش ها در نگاره های شاهنامه ی شاه طهماسب ۹۴

فصل اول :
مقدمه و کلیات

۱-۱- مقدمه

نقاشی و به طور کلی هنر تصویرسازی در ایران باستان، از پیشینه‌ای غنی برخوردار بوده است. اگر به تاریخچه‌ی تصویرسازی در ایران نظری بی‌افکنیم، به نقوش برجای مانده بر دیواره‌ی غارها، طرح‌های حک شده بر سفالینه‌ها، کتیبه‌ها و دیوارنگاری‌ها، کتب مصور و مواردی از این دست برمی‌خوریم که همگی این‌ها بر تداوم و اهمیت تصویر و تصوی رگری در هنر و زندگی مردم این سرزمین تأکید دارند. این هنر به طور عام و هنر مصور سازی کتاب به طور خاص، چند سده پس از ورود اسلام به سرزمین ایران، و تحت تأثیر نقش اساسی نگارش و آراستن کتاب در فرهنگ اسلامی، به زبان تصویری تازه‌ای دست یافت. روح تعالیم اسلام و دخیل شدن باورهای عرفانی و صوفی‌گرانه در اندیشه‌ی نقاش ایرانی، چشم انداز تازه‌ای شد تا وی آموزه‌های آیین اسلام را با باورهای ایران باستان درآمیزد و داستان اساطیری دور و دراز سرزمین‌اش را در قالب ترسیم فضای ویژه‌ای که بعدها «نگارگری» نامیده شد، به تصویر درآورد.

نگارگری ایرانی - اسلامی در دامان دین اسلام پا گرفت و از دل هنر کتاب‌آرایی به وجود آمد. بی‌شک هنری که در این بستر رشد کرده باشد، از درون مایه‌ای هماهنگ و موافق با روح زمان و مکتبی که از آن سر برآورده است، برخوردار خواهد بود. این هنر با وجود این‌که بیشتر در خدمت علایق حاکمان وقت بوده است، ولی کم‌تر مایه‌هایی از ابتذال - در معنای جلوه‌گری عناصر غیر فرهنگی و غیر دینی - را به خود راه داده است و با وجود تأثیر و الهاماتی که برای مثال از نقاشی چینی پذیرفته است، آن‌ها را به اصطلاح «اسلامی - ایرانی» کرده و زبان تصویری ابداعی خویش را برای قرن‌های متمادی حفظ کرده است. در قرن‌های بعدی و با شناخته شدن و مورد توجه قرار گرفتن نگارگری ایرانی در سرتاسر عالم، این هنر همواره محل اظهار نظر و تفاسیر پژوهش‌گران و منتقدان هنری مغرب و مشرق زمین بوده است. سیل کتب و مقالات منتشر شده از جانب پژوهش‌گران غربی، نشان دهنده‌ی این امر است که آن‌ها بیشترین سهم را در تنظیم و تدوین تاریخ و به ویژه تاریخ هنر جوامع شرقی داشته‌اند و در زمینه‌ی نگارگری ایرانی نیز منشأ تألیفات فراوانی بوده‌اند. آن‌ها

علاوه بر این که نگاره‌ها را از نقطه نظر جنبه‌های تکنیکی و مبانی رنگ‌شناسی مورد تجزیه و تحلیل قرار داده‌اند، به خوبی به نقش توأمان سنت و معنویت ایرانی - اسلامی در خلق آثار نگارگری پی برده‌اند و روش‌های آکادمیک‌شان را برای نزدیک تر شدن به روح جاری در نگاره‌ها به کار گرفته‌اند. هر چند پژوهش‌گران شرقی و منتقدان ایرانی آگاهی بیشتری از مبدأ و مقصد آثار نگارگری داشته‌اند و با دیدی «داخل‌گودتر» به بررسی نگاره‌ها پرداخته‌اند، در این راه عموماً اجراکننده‌ی روش‌های نقد برگرفته از آکادمی‌های غربی بوده‌اند و به جرأت می‌توان گفت که حتی به اندازه‌ی پژوهش‌گران غربی هم در دستیابی به واقعیت و درونمایه‌ی نگاره‌ها موفقیت حاصل نکرده‌اند.

متون منثور و منظوم ادب فارسی، به ویژه شاهنامه‌ی فردوسی که عظیم‌ترین منظومه‌ی اساطیری و حماسی زبان فارسی است، همواره منابع الهامی برای نگارگرانی بوده است که در جستجوی گریزی به حال و هوای ایران باستان بوده‌اند؛ شاهد بر این مدعا سیل شاهنامه نگاری‌هایی است که از قرن هفتم هجری تا دوران قاجار ادامه داشته است. «شاهنامه شاه طهماسب» که بنا بر نظر صاحب‌نظران داخلی و خارجی از نمونه‌های طراز اول نگارگری ایرانی به شمار می‌رود، حلقه‌ی محکم و کم‌نظیری است که دو مقوله‌ی کلام و تصویر را به هم پیوند می‌دهد؛ به گونه‌ای که هر نگاره‌ی آن، شرح دهنده‌ی یکی از مجالس اساطیری - حماسی شاهنامه‌ی فردوسی است و در آن، نگارگر رمز و راز حکایات اساطیری ایران باستان را به یاری روح معنویت اسلامی و اشکال پریپچ و خمی که در دوره‌ی اسلامی وارد نگاره‌ها شد، ترسیم می‌نماید.

امروزه پژوهش‌گران و منتقدان هنری، در برخورد با متون گوناگون - به ویژه متون تصویری - سعی در تجزیه و تحلیل یا به اصطلاح خوانش آن‌ها دارند که این خوانش با استفاده از رویکردهای متعددی صورت می‌پذیرد. با توجه به فضای ترسیمی ویژه در نگارگری ایرانی که با انواع غربی آن متفاوت است، در این رساله این گونه اندیشیده شده است که در این فضا، عناصر رمز آلود، نمادین، تمثیلی و نشانه‌ای با هم و در کنار هم در نگاره‌ها حضور دارند؛ از این رو مولفه‌ها و رویکردهای یاد شده، به عنوان روش‌های نقدی در این رساله مورد استفاده قرار خواهند گرفت. اینک و با توجه به شرح حالی که از نقاشی و نگارگری ایرانی داده شد و بر اساس پیکره‌ی مطالعاتی این رساله که شاهنامه‌ی شاه طهماسب است، اصلی‌ترین هدف و سوالی که در این تحقیق به دنبال آن خواهیم بود از این قرار است: در رویارویی با نگارگری ایرانی - به ویژه در نگاره‌های شاهنامه‌ی شاه طهماسب - کدام شیوه‌ی نقد و خوانش حق مطلب را ادا خواهد کرد؟

ترتیب فصل‌بندی رساله‌ی حاضر به این صورت خواهد بود: پس از فصل اول که به مقدمه، بیان مسئله، سوالات و فرضیات تحقیق پرداخته می‌شود، در فصل دوم که عنوان آن «بسترها و عوامل

تأثیرگذار در شکل‌گیری شاهنامه‌ی شاه طهماسب است، توضیحاتی درباره‌ی چیستی «هنر اسلامی»، پدید آمدن نگارگری ایرانی، مکتب نگارگری تبریز دوره‌ی صفوی و شاهنامه‌ی طهماسبی داده - خواهد شد. و درباره نقش و تأثیر اساسی شاهنامه‌ی فردوسی در نگاره‌ها گفته خواهد شد. فصل سوم به تعاریف و تفاسیری که پیرامون واژه‌های رمز، نماد، تمثیل و نشانه آمده است اختصاص دارد. فصل چهارم با خوانش پنج نگاره از شاهنامه‌ی طهماسبی با استفاده از چهار شیوه‌ی خوانش: رمزگرایانه، نمادین، تمثیلی و نشانه شناسانه ادامه می‌یابد و فصل پنجم نیز به تجزیه و تحلیل و ارائه‌ی یافته‌ها اختصاص دارد.

۱-۲- کلیات تحقیق

۱-۲-۱- بیان مسئله

در پژوهش‌های صورت گرفته در آثار هنر اسلامی، به ویژه در هنر نگارگری، همواره این سوال مطرح بوده است که در رویارویی با این آثار کدام شیوه‌ی خوانش حق مطلب را در مورد فضای رمزآلود این آثار ادا خواهد کرد؟ و با توجه به فضای جاری در این آثار که می‌تواند تداعی‌کننده‌ی اسرار و رموز فراوانی باشند، رمز چه جایگاهی دارد؟ آثار نگارگری ایرانی به جهت فضای منحصربفردی که در عالم نقاشی و تصویرسازی به وجود آورده، همواره مورد توجه و بازبینی پژوهشگران هنری قرار گرفته است و در باب خوانش این آثار رویکردها و نظریه‌های فراوانی مطرح است که می‌توان این نگرش‌ها را تحت عنوان دو رویکرد کلی بیان کرد:

- رویکرد سنتی

- رویکرد مدرن

رویکرد سنتی قائل به برداشت رمزی و دید رمزگرایانه است. در این نگرش هر جزء نگاره می‌تواند تمثیل و نمادی از واقعیت و رای ظاهر تصویر باشد و در نتیجه این رویکرد به برداشتی رمزگرایانه خواهد رسید که در آن هر جزئی می‌تواند رمز چیزی ماورائی و والاتر باشد.

در رویکرد مدرن که به وسیله‌ی خوانش نشانه شناسانه صورت می‌گیرد، هر جزء نگاره به - منزله‌ی متنی مستقل در نظر گرفته می‌شود و رابطه‌ی بین اجزاء ملاک و معیاری برای خوانش و برداشت کلی از مفهوم نگاره است.

در این رساله تلاش خواهد شد نخست به بررسی بسترها و عواملی که بر روند شکل‌گیری شاهنامه‌ی شاه طهماسب تأثیر گذار بوده‌اند پرداخته شود؛ سپس ادامه‌ی بحث به روش‌شناسی تحقیق اختصاص دارد که در آن به معرفی چهار مولفه‌ی رمز، نماد، تمثیل و نشانه می‌پردازیم که در نهایت هر کدام از این واژه - اصطلاحات، به عنوان شیوه‌ای برای خوانش نگاره‌های شاهنامه‌ی شاه طهماسب به کار خواهند رفت. در قسمت بعدی هر نگاره را از منظر یکی از شیوه‌های مذکور مورد نقد قرار خواهیم داد و در پایان نیز به جمع‌بندی مطالب بیان شده خواهیم پرداخت و به این نکته اشاره می‌کنیم - شود که کدام‌یک از خوانش‌های موجود، روش مناسب‌تری برای نزدیک‌تر شدن به پیام اصلی نگاره‌ها است.

۱-۲-۲- سوال‌های تحقیق

در خوانش نسخه نگاره‌های ایرانی، به ویژه در نگاره‌های شاهنامه‌ی شاه طهماسب، کدام رویکرد و شیوه‌ی خوانش حق مطلب را ادا خواهد کرد؟

رمز در هنر اسلامی، به ویژه در نگارگری ایرانی - اسلامی چه جایگاهی دارد؟

۱-۲-۳- فرضیات

با مقایسه و به کارگیری روش‌های مختلف نقد از جمله نقدهای نشانه‌شناسانه، نمادین، تمثیلی و رمزگرایانه، به نظر می‌رسد خوانش رمزگرایانه به روح جاری در نگاره‌های ایرانی نزدیک‌تر باشد.

دستیابی به معنی شکل‌ها و نقوش در هنرهای اسلامی - به ویژه در هنر نگارگری و نگاره‌های شاهنامه‌ی شاه طهماسب - از منظر تأویل رمز امکان‌پذیرتر می‌نماید.

۱-۲-۴- اهمیت و ضرورت موضوع تحقیق

اگرچه در باب خوانش تصویری نگاره‌های ایرانی - به ویژه نگاره‌های شاهنامه‌ی شاه طهماسب کتاب‌ها، مقالات و نوشته‌های فراوانی منتشر گردیده است، با این وجود به جرأت می‌توان گفت که در هیچ‌کدام از آن‌ها مقایسه‌ی تطبیقی با چهار روش نقدی صورت نگرفته است و به جز مقالات

معدودی که حاصل اندیشه و تحلیل نگارنده های آن است، در بیشتر موارد مطالب و عبارات و حتی اصطلاحات موجود، ریشه در متون و کتبی دارند که تحت تأثیر ترجمه هایی از متون فرنگی هستند. در این رساله پنج نگاره معرفی خواهد شد و ذیل آن ها سعی می شود با چهار برداشت که بر پایه روش ها و مولفه های شرح داده شده در رساله باشد به تجزیه و تحلیل آن ها پردازم؛ اقدامی که در مقاله ها و پایان نامه های مشابه کم تر صورت گرفته است. لذا این پایان نامه و پژوهش هایی از این دست می توانند نوید بخش این موضوع باشند که آثار هنر اسلامی و به ویژه نگارگری ایرانی از قابلیت نقد و خوانش با روش های متعددی برخوردار هستند.

۱-۲-۵- پیشینه ی موضوع

در رابطه با عنوان رساله ی حاضر و اهداف آن، مقاله ها و پایان نامه های متعددی منتشر گردیده که تعدادی از آن ها به شرح زیر است:

اعظم کثیری، آتوسا. ۱۳۸۸. تقابل طبیعت و فرهنگ در نگاره ی «زال و سیمرغ». نشریه ی هنرهای زیبا. ۳۷: ۱۰۹-۱۰۵.

در این مقاله به مبحث نشانه شناسی در خوانش نگاره و ذیل آن به تقسیم بندی نشانه ها به دو دسته ی نشانه های طبیعی و فرهنگی پرداخته شده است. و به تجزیه و تحلیل اجزاء نشانه ای و روابط بین آن ها اشاره شده است.

کاکایی، قاسم. ۱۳۹۱. نمادگرایی در هنر اسلامی از دیدگاه تیتوس بورکهارت. دانشکده ی هنر و معماری دانشگاه سیستان.

در این پایان نامه به بحث نماد و نمادگرایی در هنر اسلامی از دیدگاه تیتوس بورکهارت پرداخته شده است و در آن منشأ نمادها را به باورهای مذهبی و اعتقادی مسلمانان نسبت داده است.

گودرزی، مصطفی. ۱۳۸۶. بررسی مفهوم زمان و مکان در نگارگری ایرانی. نشریه ی هنرهای زیبا. شماره ی ۳۱: ۱۰۱-۸۹.

در این مقاله به مبحث سکون و حرکت در نگاره ها پرداخته شده است و در نهایت به پویا بودن فضای نگاره ها در عین ایستادگی اشاره شده است.

جلالی مارنانی، سوسن. ۱۳۹۱. بررسی بیان مضامین نگارگری ایرانی. دانشکده ی هنر دانشگاه

آزاد اسلامی تهران.

در این پایان نامه به نقش ادبیات فارسی در الهام بخشی به نگارگری ایرانی اشاره شده است و در پایان به روایات و داستان‌هایی که هر نگاره به صورت ضمنی بیان می‌کند اشاره دارد.

زهتاب، فاطمه. ۱۳۹۱. نقد نگارگری هفت پیکر نظامی با رویکرد نشانه‌شناختی. دانشکده‌ی هنر دانشگاه الزهرا.

در این رساله نگاره‌های هفت پیکر نظامی با رویکرد نشانه‌شناسانه مورد بررسی قرار گرفته شده‌اند و خوانشی نشانه‌شناسانه در مورد چند نگاره‌ی آن صورت گرفته است.

روش، فرزانه. ۱۳۹۱. مفهوم نمادین اشکال دایره‌گون در هنر اسلامی. دانشکده‌ی هنر دانشگاه آزاد اسلامی تهران.

در این پایان نامه به نقش و مفهوم نمادین اشکال، به ویژه اشکال دایره وار در آثار هنر اسلامی پرداخته شده است و با مقایسه‌ی تطبیقی نقش دایره در هنرهای معماری، نگارگری و صنایع دستی به نقش کلیدی و نمادین طرح‌های دایره‌وار اشاره شده است.

شیروی، الهام. ۱۳۸۵. مطالعه‌ی نمادها و نشانه‌های مشترک تصویری و ادبی در نگارگری سنتی ایران. نشریه‌ی هنرهای زیبا. ۲۷: ۱۱۶-۱۰۵.

در این مقاله نخست به عناصر موجود در چند نگاره از دید نماد شناسی و نشانه شناسی اشاره شده است؛ سپس با مقایسه‌ی تطبیقی در فضای نگاره‌ها و با پیاده کردن دو روش خوانش مذکور به نقد و ارائه‌ی نظر در فضای نگاره‌ها پرداخته شده است.

نامورمطلق، بهمن. ۱۳۸۴. ضحاک در زندان طبیعت. کتاب ماه هنر. مرداد و شهریور.

در این مقاله به یکی از نگاره‌های شاهنامه‌ی شاه طهماسب - که در این پایان نامه نیز به آن پرداخته شده است - با دید نشانه‌شناسانه نگریسته شده است و در آن به نظام‌های تصویری و کلامی و نحوه‌ی تأثیرپذیری این دو نظام از یکدیگر اشاره شده است و روابط بینامتنی و بینانشانه‌ای در متن اشعار و برابره‌های تصویری آن‌ها در نظر گرفته شده است.

با توجه به این‌که از منابع یاد شده در این رساله بهره‌های فراوانی برده شده، ولی روش کار در این رساله‌ها بدین گونه بوده است که نگاره‌ها از منظر یکی از روش‌های خوانش - برای مثال رمزی یا

نمادین - مورد نقد و بررسی قرار داده شده‌اند؛ حال این نکته قابل ذکر است که شیوه‌ی کار در پایان-نامه‌ی حاضر تطبیقی است و نگاره‌ها را با چهار روش نقدی مورد بررسی قرار می‌دهد؛ سپس در پی این نکته خواهد بود که در خوانش آثار نگارگری ایرانی و به ویژه نگاره‌های شاهنامه‌ی شاه طهماسب کدام روش نقد و خوانش مناسب حال فضای نگاره‌های ایرانی است.

۱-۲-۶- روش تحقیق

روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و به صورت کتابخانه‌ای است و ابزار گردآوری اطلاعات به شیوه‌ی فیش‌برداری تحقیقاتی خواهد بود؛ بدین گونه که در پایان تحقیق، با چهار روش نقدی رمزگرایانه، نمادین، تمثیلی و نشانه‌شناسانه، مطالعه‌ی تطبیقی میان پنج نگاره صورت خواهد گرفت و تلاش خواهد شد با پیوند دهی میان شیوه‌های نقد و نگاره‌ها ارتباطی منطقی حاصل شود.

۱-۲-۷- اهداف تحقیق

- بیان تأثیر بینش اسلامی و به دنبال آن هنر اسلامی در شکل‌گیری نگارگری ایرانی
- تأثیر شاهنامه‌ی فردوسی بر شکل‌گیری انبوه نسخه نگاره‌ها
- شناخت عوامل و بسترهای پیدایش شاهنامه‌ی شاه طهماسب
- بیان جنبه‌ی مهم و تأثیر گذار «رمز» در شکل‌گیری فضای منحصر بفرد موجود در نگارگری ایرانی